

הרב עזריאל אריאל

תרו"מ בגינת הבית

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

א. אכילת עראי בחצר

ב. מקרים שבהם חצר קובעת

ג. דינם של פירות ההדר בחצר

ד. הגדרת "חצר"

נספח: הפרשה מראש להדרים בחצר הבית

הצגת הבעיה

אדם שיש לו עצי הדר בחצר הבית. האם מותר לו לאכול את הפירות מבלי להפריש, לפני הכנסתם הביתה?

א. אכילת עראי בחצר

פרי שנקטף לאכילה ולא נכנס לבית (ואף לא נעשתה בו פעולה אחרת שקובעת אותו למעשרות) - מותר לאכול ממנו אכילת עראי ללא הפרשה¹. וכך כותב הרמב"ם (מעשר פ"ג ה"ג-ה"ד):

"אחד מששה דברים קובע הפירות למעשרות: החצר והמקח והאש והמלח והתרומה והשבת..."

כיצד? פירות שדעתו להוליכן לבית, אעפ"י שנגמרה מלאכתן - אוכל מהן אכילת עראי עד שנכנסו לבית. נכנסו לבית - נקבעו למעשרות ואסור לאכול מהן עד שיעשר... הכניסן לבית קודם שתגמר מלאכתן - הרי זה אוכל מהן עראי."

ואכן, מי שקוטף פירות במטע לצורך אכילה - יכול לאכול מהם ללא הפרשת תרו"מ. אך אם העץ גדל בחצר שלידי הבית, הדין יכול להיות שונה מאשר במטע, מפני שחצר קובעת למעשרות. וכך כותב הרמב"ם (פ"ד ה"ז):

"כשם שהבית קובע למעשר - כך החצר קובעת למעשר. ומשייכנסו לחצר דרך השער - נקבעו, אע"פ שלא הכניסן לתוך הבית".

ולפיכך, מי שקוטף פרי במטע ומכניס אותו לחצר - חייב במעשרות. אבל אם העץ נמצא בחצר והאדם קוטף את הפרי בתוך החצר - החצר לא קובעת למעשרות (אלא בתנאים מיוחדים, כפי שיבואר לקמן).

1. רמב"ם (מעשר פ"א ה"י, פ"ג ה"א-ה"ד, פ"ד ה"א).

ב. מקרים שבהם חצר קובעת

הדין שחצר לא קובעת למעשרות את מה שגדל בה, נכון רק במקרים מסויימים, כדברי הרמב"ם (מעשר פ"ד הט"ו):

"תאנה העומדת בחצר - אוכל ממנה אחת אחת, ופטור. ואם צירף (שני פירות ביחד) - חייב במעשר".

כלומר, שצירוף של שני פירות ביחד קובע למעשרות בחצר גם מבלי שהפירות נכנסו אליה דרך השער. וכן הדין לענין מקח, שקובע למעשרות רק כאשר יש צירוף של שני פירות ביחד (רמב"ם מעשר פ"ה ה"ג).

הרמב"ם (שם ה"ז-ה"ח) מביא מספר דוגמאות להלכה שנאמרה בחצר: "גפן שנטועה בחצר - לא יטול את כל האשכול ויאכל, אלא מגרגר אחד אחד. וכן ברימון... וכן באבטיח, כופתו בקרקע ואוכלו שם. כסבר הזרועה בחצר - מקרסם עלה עלה ואוכלו, ואם צירף - חייב לעשר, וכן כל כיוצא בזה".

ומכאן שישנם הרבה מינים שגם קטיף של פרי אחד מהם בחצר קובע למעשרות². הראב"ד (השגה פ"ה ה"ג) חולק על הרמב"ם ואומר שמי שבוצר את כל האשכול בשלימותו - לא יוצר צירוף. וייתכן שזוהי גם דעת רש"י³ והריטב"א⁴ שהעמידו חיוב מעשרות באתרוג דווקא במי שלקט את כל העץ ולא בלקט פרי בודד, ומדבריהם משמע שבאתרוג בודד אין דין "צירוף"⁵. אבל כל שאר הראשונים והאחרונים חולקים על כך ונוקטים כדעת הרמב"ם⁶. ועל כן נראה שאין להתחשב בדעת הראב"ד אפילו ליצירת ספק⁷.

2. וה"ה במקח שקובע למעשרות בכה"ג (עי' רמב"ם פ"ה ה"ג).
3. עירובין (ז ע"א ד"ה שליפט אתרוג).
4. ראש השנה (יד ע"א ד"ה ת"ר).
5. כך יש לומר בדעת רש"י הריטב"א עפ"י שיטת החכ"א וסיעתו (לקמן סעי' 3). אך לפי הגדרת החזו"א המובאת לקמן (סעי' 3) ייתכן שבזמנם היו נוגסים מן האתרוג כשהוא שלם, ובכך הוא שונה מתפוז, שמקובל לפלוח אותו לפלחים, ומאבטיח, שמקובל לחתוך אותו לחתיכות.
6. ריבמ"ץ (פ"ב מ"ו ד"ה באשכול); ר"ש (ד"ה בורר, פורט); כפתור ופרח (פרק ל, הוצאת מקיצי נרדמים עמ' תצו); רע"ב (ד"ה פורט); רש"ס (ד"ה מגרגר, פורט); רדב"ז ומהר"י קורקוס (פ"ה ה"ג); תפא"י (פ"ב מ"ו אות לד, פ"ג מ"ט אותנו); משנ"ר (פ"ג מ"ט ד"ה והנלע"ד) וביאר את דעת ר' טרפון כראב"ד; פנ"מ (פ"ב ה"ד ד"ה בעשרים); מהר"א פולדא (פ"ב ה"ד ד"ה פורט); ערוה"ש (סי' קב סעי' ז); עשר תעשר (הל' קסה, ועי' הל' קסט); המעשר והתרומה (פרק ז סעי' יז); כרם ציון (פרק ז סעי' ח, פרק ח סעי' ג).
7. מה גם שיתכן שהראב"ד מודה לרמב"ם בחצר ולא חלק אל במקח: עי' רדב"ז (פ"ה ה"ג); חזו"א (מעשרות סי' ו ס"ק ו).

ג. דינם של פירות ההדר בחצר

בהסבר ההבדל שבין תאנה לבין פירות אחרים, היה נראה לומר שכל אלו נחלקים ליחידות קטנות: ענבים, פרד ועלים, בעוד שהתאנה היא יחידה שלמה. אך אי אפשר להסביר כך, מפני שהאבטיח (מבלי להיכנס לבעיית הזיהוי המדויק שלו) הוא יחידה אחת. על שאלה זו עמד החזו"א (דמאי סי' ז ס"ק כ ד"ה והנה), וכתב:

"והנה הא דאשכול ורימון מקרי צירוף, משום שיש באשכול כמה ענבים וברמון כמה פרטי. אבל באבטיח צריך טעם למה חשיב צירוף, וצ"ע".

החזו"א עונה על קושי זה בהמשך הסימן (ס"ק כד ד"ה ותנו), ואומר:

"...דרמון ואבטיח חשיב צירוף כיון שאינו אוכלן בבת אחת, כל שמחלקן חשיב צירוף ב' החתיכות. וממילא קודם שחילקן חשיב ג"כ כצירוף...".

וכן כתב הרש"ס (ה"ד ד"ה וסופת באבטיח):

"כיון דדרך לחתכו שתי חתיכות - הוּו צירוף"⁸.

החכמת אדם (שערי צדק פרק ג סעי' טז-יז) חולק על הגדרה זו, וכתב שהדין תלוי בחשיבותו של הפרי. וכל פרי שמקובל לאכול אותו כפרי בודד (כגון: תפוח או אתרוג) - דינו כאשכול ורימון, למרות שלא מקובל לחלק אותו לחתיכות קטנות; ורק פירות הנאכלים כמה ביחד אינם נקבעים למעשרות בחצר וכן פסקו עוד אחרונים⁹.

לפי ההגדרות הללו, יש לעיין בדינם של פירות ההדר. פירות ההדר עשויים פלחים-פלחים, ואת רובם לא מקובל לאכול כשהם שלמים.

מהגדרתם של החזו"א והרש"ס עולה בבירור שדינם של פירות ההדר כדין רימונים, מפני שמקובל לחלק אותם לפני אכילתם. ואכן החזו"א (שם) דן בשאלה זו ואומר:

"ולפ"ז, תפוחי זהב אין אוכלין בבית (אצ"ל: בחצר) אפי' אחת-אחת, וכן בלוקה, וצ"ע".

אך נראה לענ"ד שאין לראות בדברי החזו"א ספק ממש בדינו של תפוז; שהרי לא הביא נימוק להסתפק בדינו של התפוז. ולכן נראה שדינו של התפוז כדינו של הרימון לדעה זו.

ואילו לפי החכמת אדם וסיעתו, פשוט הוא שרוב ההדרים (למעט קומקוט וכדו') נאכלים גם כפרי בודד, ולכן דינם כאשכול ורימון (ולפי שתי ההגדרות יש לעיין בדין של קלמנטינות קטנות, שאולי יש שאוכלים אותן בבת אחת, ואף ייתכן שאין חשיבות באכילה של אחת מהן לבדה).

8. וכ"כ המשנ"ר (פ"ג מ"ט ד"ה והנלע"ד) עפ"י הירושלמי (פ"ג ה"ד).

9. ארץ חפץ (להרב משה נחמיה כהנוב, נתיב ב סעי' יד); עשר תעשר (הלכה קסה); המעשר והתרומה (פרק ז סעי' יז); כרם ציון (אוצר התרומות, הלכות פסוקות פרק ז סעי' ה, ח). הם יוכלו לפרש את הירושלמי בדרך אחרת, כפי שביאר הגר"א בשנו"א (שם). וראה לעיל (הע' 1) שם נידונה דעת הריטב"א בהתאם לכל אחת מהשיטות שהובאו כאן.

ד. הגדרת "חצר"

בהגדרת "חצר" כותב הרמב"ם כך (פ"ד ה"ח):
 "אי זו היא חצר הקובעת? כל שכלים נשמרין בתוכה או שאין אדם בוש
 מלאכול בתוכה או שאם יכנס אדם לה אומרין לו מה אתה מבקש..."
 ולפי זה, חצר של בית פרטי קובעת למעשרות כל פרי הדר שנקטף בה¹⁰.
 לעומת זאת, כאשר מדובר בחצר משותפת נראה שהדין יהיה שונה. וכך כתב
 הרמב"ם (שם):

"וכן חצר שיש בה שני דיוורין או שהיא לשני שותפין שאחד פותח אותה
 ונכנס ואחד בא ונכנס או יוצא ונועל, הואיל והן פותחין ונועלין - הרי זו
 קובעת".

ומכאן שחצר המשותפת למספר קטן של אנשים (כאשר נשאר מדה של פרטיות
 לכל אחד מהם בשעה שהוא משתמש בה) - היא אמנם חצר הקובעת למעשרות. אך משמע
 שאם יש בה יותר שותפים (עד שאין בה שימוש פרטי לאף אדם), וכל אחד יכול להיכנס
 אליה - לא יהיה לה דין של "חצר", והיא לא תקבע למעשרות. (ומה שהרמב"ם מדבר
 על "אחד פותח ואחד נועל" - כתב מהר"י קורקוס שם דלאו דווקא). ובמקרה זה יהיה מותר
 לקטוף ולאכול שם גם פרי הדר שלם בלי להפריש ממנו תרומות ומעשרות.

מסקנה

אדם הקוטף פרי הדר בחצרו הפרטית - חייב להפריש ממנו תרו"מ לפני
 אכילתו, מפני שהחצר קובעת למעשרות גם פרי הדר בודד. ואם מדובר באיזורי
 הארץ החייבים בתרו"מ בוודאות, עליו לברך על ההפרשה.

נספח: הפרשה מראש להדרים בחצר הבית

הצגת הבעיה

כאשר קוטפים פרי בודד מן העץ ולא מכניסים אותו לבית - הוא פטור
 ממעשרות. כאשר מדובר בפרי הדר (העשוי פלחים פלחים) הגדל בחצר פרטית - הוא
 חייב במעשרות גם אם הוא נאכל בחוץ.
 נדרש א"כ פתרון מעשי לבני הבית, ובעיקר לילדים, הקוטפים פירות מן העץ.
 הדרך לכך היא ע"י הפרשה מראש של הפירות שייקטפו מן העץ¹¹. סדר הפרשה זה
 מבוסס על ההנחה שבמשך שבוע נקטפים 200 פירות.

10. ועי' ערוה"ש (סי' קא סעי' ג), שכתב שחצר אינה קובעת למעשר אלא לבעליה ולא לאדם אחר.
 ועי' מנחת שלמה (סי' סב אות ד) שדן בחצר שאינה משתמרת, אם קובעת למעשר מגזירת
 חכמים.

11. סדר הפרשה זה מבוסס על מה שנכתב בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הצבורית" (פרק טו,
 וכן בנספח יב).

הנחיות:

יש לקחת שלושה פירות ולהניח אחד מהם במקום גבוה יותר מאשר השניים האחרים, ולומר את נוסח ההפרשה. יש לוודא שהפירות קיימים במשך כל השבוע. יש לחזור על פעולה זו בתחילת כל שבוע.

במקומות שבהם מפרישים תרו"מ בברכה, יש לקטוף פרי נוסף שההפרשה תחול עליו מיד, כדי שאפשר יהיה לברך על ההפרשה ללא ספק¹².

נוסח ההפרשה**הקדמה:**

הפרשה זו תחול (עתה, על הפרי הבודד ששמתי בצד, וכן) בכל פעם שמישהו יקטוף פרי מן העץ - או יקח פרי הנושר ממנו - במשך השבוע הקרוב, החל מעכשיו. ההפרשות השונות יחולו בזו אחר זו לפי הסדר הנהוג.

תרומה גדולה:

העשירית העליונה מהטבל שבפרי העליון מבין הפירות שלפני - תהיה תרומה גדולה.

מעשר ראשון:

כמות השוה ל-1/99 מהפרי שברצוני לתקן בכל פעם, שתהיה בצד העליון של הטבל שבפירות האחרים שלפני, ועוד תשעה חלקים כאלה שיהיו בצד העליון של הפרי שברצוני לתקן בכל פעם - יהיו **מעשר ראשון**.

תרומת מעשר:

אותו 1/99 בפירות שלפני, שאמרתי שיהיה מעשר ראשון - יהיה **תרומת מעשר**.

מעשר שני/מעשר עני:

עוד תשעה חלקים כאלה, שיהיו בצד התחתון של הפרי שברצוני לתקן באותה פעם - יהיו **מעשר שני**. ואם הפירות חייבים במעשר עני, יהיו חלקים אלו מעשר עני.

חילול מעשר שני:

מעשר שני זה, הוא וחומשו, יהיה מחולל על פרוטה ורבע במטבע המיועדת לכך בשבילי (ב"בית האוצר")¹³.

12. עי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק טו סעי' 6).
 13. לכל חבר ב"בית האוצר" יש בעלות על שווי של 49 אג' מתוך מטבע של 10 שקלים, והדבר נותן לו אפשרות לכ-20 חילולים בלבד בכל יום. אך הממונה על "בית האוצר" השאיר בכל מטבע חלק פנוי שבו הוא מאפשר לכל מנוי עוד 60 חילולים ביום. בנוסף לכך, ניתן לסמוך בשעת הדחק על כך שהממונה התנה מראש שהמטבע תתחלל בכל פעם שאחד המנויים ימלא את החלק שיש לו באותה מטבע.